

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)

9.7.2026.

(Датум)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)**ЗАХТЕВ****за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације
и о одређивању ментора**

Молимо да, сходно чл. 48 ст. 5 тач. 3) Статута Универзитета у Београду („Гласник Универзитета“ бр. 201/2018, 207/2019, 213/2020, 214/2020, 217/2020, 230/21, 232/22, 233/22 и 236/22), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Сказаније о писмених Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног
средњег века: богословски аспект

(пун назив предложене теме докторске дисертације)НАУЧНА ОБЛАСТ Теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Дамјан (Јован) Почуча

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УБПБФ, старе основне студије

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 1998.

4. Година уписа на докторске студије:

2023.

5. Назив студијског програма
-
- докторских студија:

теологија

6. Датум подношења пријаве
-
- теме докторске дисертације

12.9.2025.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Зоран Ранковић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. „Поетика литургијског певања између усмене и писане традиције“, Зборник Матице Српске за друштвене науке, бр. 157-158, Нови Сад 2016, 517-531. Коаутор са Драганом Ашковић
2. „О неким аспектима црквеног административног стила“, у: Филологија културе, књ. 1. Зборник радова са Четврте међународне научне конференције (9-11. јун 2016), уред. А. Вранеш, Љ. Марковић. Београд: Филолошки факултет 2016, 65-75. Коаутор са Иваном Кнежевић.
3. „Филологија и старо српско писано наслеђе“, у: Очување рукописног и старог штампаног наслеђа Југоисточне Европе – идентитетска истраживања / Зборник радова Међународна конференција Очување рукописног и старог штампаног наслеђа Југоисточне Европе – идентитетска истраживања,
4. Београд 18-19. новембар 2016, уред. В. Вукашиновић, Београд (2017) 31-37"
5. „Посланица Григорија Паламе царици Ани Палеолог о јереси Акиндиновој у српскословенској писмености“, Црквене студије год. XIV, бр. 14, Ниш 2017, 567-573.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 28.5.2026. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, Наставно-научно веће Факултета на својој 8. седници у школској 2025/2026, одржаној 28.5.2026. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације **Дамјана Почуче** под насловом "Сказаније о писменех Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века: богословски аспект" у саставу: **др Драган Ашковић**, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Здравко Јовановић**, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; **др Снежана Јелесијевић**, доцент Филолошког факултета Универзитета у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Србољуб Убипариповић, декан

Универзитет у Београду

Православни богословски факултет

Веће докторских студија

Извештај Комисије за одбрану теме докторске дисертације кандидата Дамјана Почуче под насловом „Сказаније о писменех Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века: богословски аспект“

Кандидат Дамјан Почуча одбранио је 29. септембра 2025. године, пред Комисијом у саставу: проф. др Драган Ашковић (председавајући), проф. др Здравко Јовановић и проф. др Снежана Јелесијевић, предлог теме докторске дисертације под насловом „Сказаније о писменех Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века: богословски аспект“.

Кандидат је, како у свом сажетом експозеу, тако и у писаном образложењу теме, језгровито изложио предмет и циљ истраживања, објаснио основне методе истраживачког процеса и указао на релевантност и значај предложене теме у ширем контексту савремене богословске науке. Предлог теме проистекао је, како кандидат наводи, из сазнања да о овој теми у науци није готово ништа писано, нити је од стране српских научника обрађана нарочита пажња како на значај наведенога дела за познавање српске просвете, тако ни на богословски аспект васпитно-образовних процеса у Србији позног средњег века.

Стара српска књижевност, како кандидат наводи образлажући концепт и композицију рада, настала је у оквиру византијских културних традиција, на српскословенском језику. То је разлог да се обрати пажња и укаже на битна својства византијске културе, њену везу за хеленским наслеђем, као и на карактеристике писма на којем је та књижевност настала. Одлучујући чиниоци који чине услов и суштину настанка и постојања старе српске књижевности јесу: православна вера, духовни утицај Византије и српскословенски језик.

Сходно томе, у пажљивом читању средњовековних текстова, различитих по пореклу и жанру, као и проучавању њихове лексике, откривају се корени српске педагошке терминологије који су веома дубоки. Тако се реч „учити“, како подсећа кандидат, среће у најстаријим црквенословенским текстовима и свакако се ослања на словенско језичко наслеђе, али значење добија тек у оквирима хришћанског црквеног

живота. Ова реч се у средњовековним текстовима превасходно схвата као давање хришћанских моралних савета и упућивање на живот који је у складу са хришћанским узорима. Другим речима, у појму учења, уз рад са књигама и учење деце, превладавао је његов шири, васпитни садржај.

Сказаније о тисменех, настало после 1423. године и сачувано само у једном препису из 40-тих година 17. века и налази се у Библиотеци Српске Патријаршије, може се посматрати као први педагошки приручник намењен школама у Србији, какоје у науци примећено. Неке главе изричито су тако и насловљене, нпр. *Како да учимо децу* (гл. 19), *Како да се учи молитва „Цару небески“* (гл. 21), *Како да се учи молитва „Свети Боже“* (гл. 22) итд. У овим главама Константин даје поуке учитељима како треба да уче децу најважнијим хришћанским молитвама и уз њих даје и богословска објашњења, која учитељи треба да знају како би били у стању да деци дају правилна тумачења.

Указујући на значај ове теме кандидат, између осталог, наводи да главе 18-30 овога првог српског педагошког приручника нису преведене на савремени српски језик, пошто обрађују богословску тематику, те их филолози нису ни преводили нити тумачили, нити им се од стране других научника посветила пажња и значај, које оне свакако заслужују и који им припада. Приказом тих глава, њиховим преводом и објашњењем, показаће се хришћански, црквени темељи средњовековног образовно-васпитног процеса и рада са децом код Срба. Тиме се потврђује вековно искуство Цркве да су образовање и васпитање неодвојиви од црквеног живота и молитве и нису само пуко скупљање неких знања.

Кандидат, комбинујући индуктивни и дедуктивни метод, као и методе синтезе и компарације, истиче интенцију да васпитно-образовне процесе у Србији позног средњег века представи на темељу анализе конкретног и појединачног примера – дела *Сказаније о тисменех*. Он истиче да су педагошка правила Константина Костенечког заснована на молитви, конкретно на Исусовој молитви, која је у васпитном процесу заузимала централно место. Указивањем на рецепцију васпитних мотива из библијске и светоотачке баштине, упоређујући их са познатим византијским предлошцима, посебно ће бити наглашен присутан богословско-педагошки аспект у Србији позног средњег века.

После питања које су чланови Комисије постављали кандидату на која је он успешно и минуциозно одговорио, чланови Комисије су истакли да је тема коју је кандидат предложио актуелна и релевантна, нарочито у контексту познавања црквеног темеља средњовековног образовно-васпитног процеса и рада са децом код Срба.

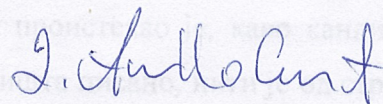
Наглашено је да кандидат показује дубоко разумевање тематике, као и способност да критички приступи изворима и релевантним текстовима и литератури. Такође, по мишљењу Комисије, библиографија коју је кандидат у образложењу приложио показује да је акрибично и систематски приступио истраживачком процесу. На концу, кандидату је препоручено да узме у обзир сугестије чланова Комисије и, у складу с академским и научним стандардима, укорпорира их у завршни рад.

Комисија закључује да је предложена тема Дамјана Почуче „Сказаније о писменех Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века: богословски аспект“ дисертабилна, као и да кандидат поседује потребне компетенције за успешно спровођење и привођења концу овога истраживања.

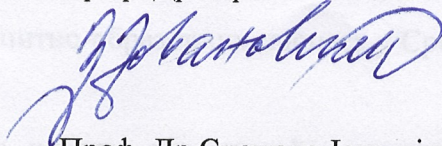
У Београду,
28. 10. 2025.

Чланови Комисије:

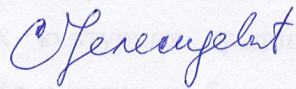
Проф. Др Драган Ашковић

Проф. Др Здравко Јовановић

Проф. Др Снежана Јелесијевић

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. **Име (име родитеља) и презиме:** Дамјан (Јован) Почуча
2. **Студијски програм:** Докторске академске студије / Теологија
3. **Школска година уписа на студијски програм:** 2023/24
4. **Број индекса:** 23/3011
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):**
Дипломирани теолог
6. **Радни наслов теме докторске дисертације:** Сказаније о писменех
Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији
позног средњег века: богословски аспект
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације:**
Теологија
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, е-mail):**
+49 178 21 26 378
damjan.pocusa@gmail.com

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложеној тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Образложење предлога теме докторске дисертације

Област: Практична теологија

Предлог наслова докторске дисертације:

**Сказаније о писменех Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у
Србији позног средњег века: богословски аспект**

МЕНТОР:

др Зоран Ранковић
редовни професор

КАНДИДАТ:

Дамјан Почуча
Број индекса: 23/3011

БЕОГРАД, 2025.

Садржај

1. Предмет и циљ истраживања.....	3
1.1. Предмет истраживања	3
1.2. Циљ истраживања	17
2. Основне хипотезе.....	17
3. Методе истраживања	18
4. Значај истраживања	19
5. Прелиминарна структура рада.....	19
5.1. Композиција рада	20
6. Библиографија.....	23
6.1. Извори	23
6.2. Литература	23

1. Предмет и циљ истраживања

1.1. Предмет истраживања

Предложени наслов докторске дисертације гласи: „Сказаније о писменех Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века: богословски аспект“.

Радна верзија предложене теме проистекла је из сазнања, да о овој теми у науци није готово ништа писано, нити је од стране српских научника обрађана нарочита пажња на овај аспект. Обрађивање ове теме био би допринос познавању писмености, васпитања, образовања и школства у средњевековној Србији на основу једног конкретног примера. Утолико више, што се у Константиновом делу молитва и црквени живот пројављују као темељи васпитања и образовања.

Хришћанско васпитање и образовање је обнављање и обликовање Образа Божијег у човеку, његово разоткривање и непрекидни развој. У свом сусрету са Творцем, човек се васпитава (=пита, храни, обожује) учествовањем у нествореним Божанским енергијама. Својим очовечењем, Христос нам даје могућност да се обожимо, што је циљ и назначење како човека, тако и његовог васпитања и образовања. У сусрету између Бога и човека, који се остварује у тајни Цркве, човек добија могућност, да у Личности Богочовека Христа премости провалију између смртности и бесмртности, између пролазности и вечности. У Цркви, Богочовечанској вечности оваплоћеној у границама времена и простора човек се образује, васпитава, преображава и обожује (=спасава). То усавршавање јесте остваривање задатог „подобја“, углављеног у човекову природу као његова могућност, што значи да је човек по својој природи биће способно за бесконачност тј. биће створено као потенцијални Богочовек. Очишћењем од греха и стицањем врлина човек се припрема за сједињење са Богом (обожење), што је и крајњи циљ васпитања. То јединство и динамичко кретање дар је божанске слободе, без које би све личило само на неки механички процес. Бог се слободно дарује човеку и твари а човек слободно прихвата то божанско даривање. Првобитна заповест Божија, дата човеку у рају, била је управо позив човеку на слободну сарадњу са Богом, позив на врлину и подвиг, којима следи живот, као што гажењу заповести следи помрачење и умирање ума и смрт човека. Извршење заповести не даје човеку само истинску храну

већ га и васпитава и припрема за познање Истине и уз то га учи благословеној употреби ствари.¹

Падом човека у грех, Бог преузима на себе и својство педагога. Циљ Божје педагогије је спасење човека од греха и његових последица, за шта је потребно и човеково подвижничко прихватање и усвајање те Божије педагогије. Суштина пада човека је у погрешном усмерењу његових сила; њихово кретање промашује циљ и постаје самим тим бесциљно. Богом дарована потреба за обожењем, као крајњим циљем живота, пројављује се као унакажена жеђ за самообожењем. Зато је хришћанско васпитање и образовање незамисливо без сотириолошког аспекта, које значи оздрављење и избављење од последица тог болесног стања. Сотириолошки карактер има не само Божија педагогија, него и сав човеков напор и труд да усвоји ту Божију педагогију и изађе из таме незнања на светлост богопознања. Васпитање мора зато проналазити и понудити погодне методе за човекову обнову и препород, који су предуслови његовог истинског просвећења. Прави васпитни методи и средства за човекову обнову и просвећење похрањени су у Цркви, која је сабрала у своје ризнице огромно антрополошко и педагошко знање и опит. Оно се чува у делима Светих Отаца, у богослужењу, у Житијима Светих. У тим ризницама знања и духовног искуства Цркве разоткривен је не само лик и психологија палог Адама већ је истовремено разоткривен и осветљен лик обновљеног и истински прсвећеног и обоженог новог Адама.² Улога и значај Цркве тиме је од непроценљивог значаја за живот и спасење човека. Њена мисија је да сједињује човека са Богочовеком Христом, да богочовечанске подвиге учини методом нашег живота. По речима св. Јустина Ћелијског ти богочовечански подвизи су подвиг вере, молитве и поста, љубави, кротости и смирења и подвиг трпљења и смерности.³

¹ Радовић, Амфилохије, Основи православног васпитања, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 25-49; незаобилазна студија митрополита Амфилохија, где разрађује православни приступ и схватање васпитања и образовања.

² Ibid, стр. 53-60.

³ Поповић, Јустин, Унутрашња мисија наше Цркве, у: Сабрана дела светог Јустина Новог, књ. 20, Сетве и жетве, Ваљево 2008, стр. 53-59.

Време живота и рада Константина Костенечког и деспота Стефана Лазаревића⁴ је време након Косовске битке и погибије св. кнеза Лазара.⁵ У политичком смислу, Србија је у то време у вазалним доносима према Турској, Угарској али ипак у духовном погледу доживљава један талас обнове и дубоког препорода, започет већ за време св. кнеза Лазара. То можемо приписати покрету исихазма, који је дошао до изражаја управо у 14. веку, са својим главним представником – св. Григоријем Паламом. Грчку реч исихија могли бисмо схватити као „молитвено тиховање“, како ју је превео св. Ава Јустин. И оно означава битијно сабирање људског бића у свој центар, у срце, а преко њега сабирање у Богу и Богом. То сабирање се може постићи само кроз веру, покајање, пост и молитву. Тиховање не значи пасивност већ представља огромни духовни напор и борбу против страсти, које су извор целокупне расејаности, разбијености и одвојености од Бога. Зато је и први циљ покајања ослобађање од страсти.⁶

Још је св. Јован Лествичник саветовао истинског тражитеља духовног живота: „Безмолвије је непрестана служба Богу и стајање пред Њим. Исусова молитва нека се сједини с дисањем твојим, па ћеш видети каква је корист од безмолвија“.⁷ Исусовом молитвом обухвата се цео човек, све његове мисли, сво његово биће и приводи Богу, сједињујући се надумно са енергијама а не са суштином Божјом.

Делатност самосабирања, сажимања у јединствени центар целог људског бића, сама по себи није циљ духовног процеса, човекове духовне делатности. Циљ је обожење, истинско сједињење човека са Богом. У достизању тог сједињења делатност срца – сабрати и уредити све силе и способности, људске помисли и жеље, извести их из расутости и хаоса – чини само почетну, припремну етапу. Она се обично назива „негативном“ или „спољашњом“ аскезом или такође „делатношћу“ или „праксом“

⁴ О Деспоту Стефану и његовом добу: Пурковић, Миодраг Ал., Кнез и деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978, Калић, Јованка, Деспот Стефан и Византија Зборник радова Византолошког института XLIII, Београд 2006, стр. 31–40; Трифуновић, Ђорђе, Живот, доба и књижевни рад Стефана Лазаревића, у: Деспот Стефан Лазаревић, Књижевни радови, Београд, 1979, стр. 7–141, Ранковић, Зоран, Белешке о Лазаревићима у историографским изворима рукописне збирке библиотеке Српске Патријаршије у Београду, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / XIV Научни скуп, Деспотовац-Манасија, 19-20. август 2023, [у оквиру манифестације] XXXI Дани српскога духовног преображења, Деспотовац, Београд 2024, стр. 131-149.

⁵ О периоду Косовске битке и догађајима након ње у: Бој на Косову - старија и новија сазнања, ред. Михаљчић, Раде, Београд 1992, Историја српског народа. Књ. 2, Доба борби за очување и обнову државе (1371-1537), ур. Калић, Јованка, Београд 1994², Михаљчић, Раде, Лазар Хребељановић: историја, култ, предање, Београд 2001.

⁶ Радовић, Амфилохије, Исихазам као освајање унутарњих простора, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 212.

⁷ Свети Јован Лествичник, са грчког оригинала превео Димитрије Богдановић, Београд 1963, стр. 188.

(praxis). После ње, претпоставља се и једна виша, завршна етапа која се назива „позитивном“ или „унутрашњом“ аскезом, а такође и „умним посматрањем“, „теоријом“ (theoria) а понекад и „богословљем“. Делатност и умно посматрање су у хришћанској гносеологији неодвојиви једно од другог.⁸

Можемо рећи, да је молитва она природна карика, која спаја учење о човеку и учење о Богу, помоћу које се спајају уједно сви делови паламитског или исихастичког богословља. У својим Тријадама св. Григорије Палама развија и објашњава учење о молитви, где говори о нужности непрестане молитве. Она је непрестано бдење и стални надзор над самим собом, и од давнина се назива и умном односно умно-срдачном молитвом.

Основна гаранција за успех једног катихетског часа, школе и наставе тј. васпитања у свим његовим пројавама је увереност у истину предаваног градива и радост која се рађа из ње. Наставник зна шта хоће; он предаје себе заједно са својом речју и зато и рађа, родитељ је. Он се дарује, јер дарује (предаје) и своју веру и знање. Такав родитељски однос је веома битан у васпитању и образовању човека.

„Перманентно образовање“, познато савременој педагогији, није страно ни Цркви, јер је човек позван да се усавршава „у мјеру раста пуноће Христове“ (Еф. 4,13). Док је раније васпитање било школом ограничено на школски узраст, данас се прихвата, да образовање мора да се продужи и преко школског узраста, постаје јасно, да сви морају

⁸ О исихазму постоји већи број студија, поменућу само неке: Радовић, Амфилохије, Тајна Свете Тројице по светом Григорију Палами, Манастир Острог 2006, Православље и мистика светлости (Зборник о Св. Григорију Палами), ур. Србуљ, Јован, Београд 2003, Тахиаос, Антониос-Емил, Исихазам у доба кнеза Лазара, у: О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд, Крушевац, 1975, стр. 93-103, Радовић, Амфилохије, Исихазам као освајање унутарњих простора, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 211-220, Радовић, Амфилохије, Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 275-316, Јевтић, Атанасије, Прологомена за исихастичку гносеологију, у: Духовност православља, Београд 1990, стр. 112-170, Радосављевић, Јован, Исихазам, у: Теолошки погледи, Београд 1985, год. XVII, бр. 1-3, стр. 1-51, Мајендорф, Јован, Свети Григорије Палама и православна мистика, превео Јован Олбина, Крагујевац 1985, Лоски, Владимир, Мистична теологија Источне Цркве, превео Зоран Богданов, Вршац 1995, Хурожиј, Сергеј Сергејевич, Диптих о тиховању: аскетско учење о човеку у богословском и филозофском тумачењу, превео Мирослав Ивановић, Београд 2002, Callistus Xanthopoulos, Die Gottesschau im palamitischen Hesychasmus, ein Handbuch der spätbyzantinischen Mystik, eingeleitet und übersetzt von A. M. Ammann S. J., 3 Aufl. Würzburg 1986, Grabinger, Peter, Der Hesychasmus, München 1972, Hisamatsu, Eiji, Gregorios Sinaites als Lehrer des Gebetes, Münster 1994, Ware, Kallistos, Der Aufstieg zu Gott, Freiburg 1983, Ware, Kallistos, Hinführung zum Herzensgebet, Freiburg 1992, Wendebourg, Dorothea, Gregorios Palamas, München 1981, Wendebourg, Dorothea, Geist oder Energie. Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie, München 1980.

стално да уче. Та перманентност је дакле постала неопходни чинилац и за васпитање схваћено као припрема за живот. У Цркви то перманентно се схвата као непрестано преображавање ума, душе и срца што представља духовни темељ, без којег није могуће правилно усавршавање.

Познање истине није само поседовање знања о нечему. Оно својим саборним карактером захтева подвижничко ангажовање целогa бића, свих његових моћи, кроз коренито преумљење и покајање.

Катихеза, поука увек претпоставља синергизам Светог Духа и човека тј. његовог слободног избора. Дух Божји чини од ума нашег храм божански. Јер Дух Божји чисти и обасјава силе нашега ума и даје нам могућност задобијања „ума Христовог“ (1. Кор. 2,16), „који сагласно Христу мисли и кроз све о Њему мисли“.⁹

Стара српска књижевност настала је у оквиру византијских културних традиција, на српскословенском језику. То је разлог да се обрати пажња и укаже на битна својства византијске културе, њену везу за хеленским наслеђем, као и на карактеристике писма на којем је та књижевност настала. Одлучујући чиниоци који чине услов и суштину настанка и постојања старе српске књижевности јесу: православна вера, духовни утицај Византије и српскословенски језик.¹⁰

Византија је била творац аутентичне хришћанске културе, сасвим другачије од оне која се развијала на римокатоличком Западу. Народи који су се нашли у њеном цивилизацијском кругу обликовали су своју духовност у складу с византијским традицијама. Такав случај је и са српским народом, што се најбоље огледа у старој српској књижевности.

Историја византијског друштва несхватљива је без повезивања са античким временима, древним хеленским наслеђем. У Византији се никада није ни прекидала јака струја хеленске уметности, философије и књижевности. Док је западна култура

⁹ Радовић, Амфилохије, Литургијска катихеза, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 177-192.

¹⁰ О томе више: Богдановић, Димитрије, Историја старе српске књижевности, Београд 1991, Трифуновић, Ђорђе, Стара српска књижевност, Београд 1995², Богдановић, Димитрије, Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1997.

неколико векова чекала доба откривања антике, Византинци су на основама хеленске књижевне праксе усавршавали сопствени израз.

У средњовековној Србији, били су добро познати списи Јована Дамаскина, у чијем делу је највише трага оставио Аристотел. Веће занимање за Дамаскинове списе почело је у време Светога Саве. У Константиновом Житију деспота Стефана Лазаревића наћи ћемо бројне славне личности антике, јунаке и писце. На страницама Константиновог дела срећу се имена Хомера, Платона, Аристотела, Креза, Темистокла, Ксеркса, Александра Великог, Дарија и других знаменитих личности из античког света.

И у средњовековном српском живопису нашло се места и за славне хеленске мислиоце. Управо у Милутиново време, кад је било најживље интересовање за антику, налазимо најстарије ликовне представе старих хеленских философа. У спољној припрати Богородице Љевишке насликани су, са отвореним свицима у рукама, један понад другог „Јелин Платон“ и „Јелин Плутарх“. Изрека на Плутарховом свитку припада средњовековном зборнику изрека античких и црквених мислилаца. Подсећа на једну изреку у Константиновом Житију деспота Стефана Лазаревића. У Љубостињи, један век касније, у јужној певници храма, у склопу сцене Христових чуда, насликано је Сократово попрсје.

Света браћа Ћирило и Методије, родом Грци, послани су међу Словене да шире хришћанску веру и да том народу дају сопствену народну цркву, са службом на народном језику, своју литургију. Тиме није само створена могућност да он ту службу разуме, већ и много више. То значи укључити један народ у Цркву, омогућити му да јој се приопшти, да комуницира, да партиципира, да заједничари, да се причешћује у заједници Тела Христовог, са свим осталим народима, на свој живи, лични и непоновљиви начин. Дати једном народу службу Божју на његовом језику значи учинити га словесним у литургијском смислу. Створивши словенско писмо, омогућивши развитак словенске писмености и културе, мисија солунске браће отворила је нову еру у духовном животу многих словенских народа.

Пет векова касније Константин Костенечки говори о св. Ћирилу као творцу словенске књиге и заједничком почетку словенске писмености: „Тако се словенска

књига сачини“, и додаје: „Зато је књижевници не називају ни бугарском ни српском, него словенском...“.¹¹

Најстарији записи јасно указују на изразиту свест о словенском јединству, па се не говори о словенским језицима и словенским народима – каже се: словенски језик и словенски народ.

Културни живот и књижевно стваралаштво српског средњег века у најтешњој је вези са успоном државе Немањића и њеном судбином. Имајући своју националну државу, своју Цркву, своју азбуку и свој језик, ми смо врло рано створили и своју књижевност. Ако су се много преводиле црквене књиге и прерађивали туђи романи и приче, нису мало рађени и оригинални списи – животописи српских краљева и архиепископа, службе и похвале Србима светитељима, родослови српских владарских кућа, летописи националних и светских догађаја, законици, повеље, тестаменти, писма.

Христијанизација је била тесно повезана са почецима писмености као једним од стубова духовне културе. Улазак у хришћанску васељену довео је до тога да се код јужних Словена, па наравно и Срба, могу појавити појмови и представе о учењу и формалном образовању. Истовремено, то је значило и прихватање елемената античког знања и образовања, али преломљеног кроз призму хришћанства.¹²

Од посебне важности била је и чињеница да је до краја 12. века, прилагођавањем српском гласовном систему, створена српска рецензија старословенског језика.

С друге стране, не мање значајна за културни успон Србије била је велика реорганизација Цркве коју је извео Немањин син св. Сава после 1219. године. Утемељење аутокефалне Српске цркве, која је својим епископијама премрежила читаву територију државе, према западу је померило границу између православног и римокатоличког подручја. Биографи светог Саве нарочито истрајавају на томе да се први српски архиепископ у деловању највише ослањао на своје ученике, односно на монахе

¹¹ Константин Филозоф, Повест о словима (Сказаније о писменех); Житије деспота Стефана Лазаревића, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига једанаеста. Приредила Проф. др Гордана Јовановић, Београд, 1989, стр. 54.

¹² Веселиновић, Андрија, „Образовање у средњовековној Србији“, у Образовање код Срба кроз векове, Зборник радова књ. 21, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крстић, Тодор Живковић, Београд 2003, стр. 11, Ћирковић, Сима, Писменост и образовање у средњовековној Србији, у: Историја школа и образовања код Срба, зборник, Едиб Хасанагић, ур., Београд, 1974, стр. 9, Радић, Радивој, Школство и образовање у средњовековној Србији, у: Читалиште. Научни часопис за теорију и праксу библиотекарства, Панчево 2022, бр. 40, стр. 52-53.

манастира Студенице и Хиландара. Имајући у виду тај податак, као и чињеницу да су седишта епископија Српске цркве била смештена у појединим манастирима, јасно је да су управо манастири били средишта у којима су се стицала неопходна знања.¹³

Поменута црквена реорганизација из прве четвртине 13. века била је од великог значаја и за културни успон српске државе јер је у први план истакла и потребу за књигама. По повратку из Никеје, Свети Сава је посетио Солун и Свету Гору, где је иницирао преписивање и превођење текстова неопходних за свакодневно функционисање Цркве. Његовом заслугом остварен је велики подухват — превод и редакција Номоканона (познатог и као Крмчија. У питању је зборник црквеног права, а било је предвиђено да га поседује свака епископија. Поред тога, било је тачно одређено које књиге свештеници и цркве морају да поседују.¹⁴

У првој половини 15. века, у држави Стефана Лазаревића и његовог наследника Ђурђа Бранковића (1427–1456), премда смањеној у односу на ранија раздобља, у тешкој сенци османлијских претњи и освајања, није јењавао културни напредак. У ствари, Србија је, пре свега захваљујући рударству и трговини, доживљавала мали привредни процват. Премда оптерећена стегом двоструког вазалства, у односу на Турску и у односу на Угарску, још увек самостална држава могла је да пружи не само уточиште ученим људима, Бугарима и Византинцима који су избегли са турских територија, него и да им омогући несметан књижевни и просветни рад. Нарочито је позната истрајна делатност деспота Стефана Лазаревића на окупљању добрих преписивача који су у српску средину углавном долазили са Свете Горе. Они су за деспота преписивали велики број књига, а добро је познато и да је српски владар поседовао велику библиотеку.¹⁵ Штавише, у држави српских деспота уследио је култ образованости и учености непознат ранијим раздобљима. Због тога није необично да управо из те епохе потиче највећи део иначе малобројних, али драгоцених података о учењу и настави, као и једини остаци педагошке доктрине нашег средњег века.¹⁶

¹³ Ђирковић, Сима, Писменост и образовање у средњовековној Србији, стр. 10-11, Радић, Радивој, Школство и образовање у средњовековној Србији, стр. 53-54.

¹⁴ Ђирковић, Сима, Писменост и образовање у средњовековној Србији, стр. 12, Радић, Радивој, Школство и образовање у средњовековној Србији, стр. 54.

¹⁵ Деспот Стефан Лазаревић, Књижевни радови, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1979, стр. 77-98.

¹⁶ Ђирковић, Сима, Писменост и образовање у средњовековној Србији, стр. 13, Радић, Радивој, Школство и образовање у средњовековној Србији, стр. 55-56.

У пажљивом читању средњовековних текстова, различитих по пореклу и жанру, као и проучавању њихове лексике, откривају се корени српске педагошке терминологије који су веома дубоки. Тако се реч „учити“ среће у најстаријим црквенословенским текстовима и свакако се ослања на словенско језичко наслеђе, али значење добија тек у оквирима хришћанског верског живота. Ова реч се у средњовековним текстовима превасходно схвата као давање хришћанских моралних савета и упућивање на живот који је у складу са хришћанским узорима. Другим речима, у појму учења, уз рад са књигама и учење деце, превладавао је његов шири, васпитни садржај. Религијско поучавање била је једна од основних дужности свештеника, па се отуда они често и називају „учитељима“, а то значи да је средњовековни термин био знатно шири него модерни.¹⁷

Реч „училиште“, имала је уско и прецизно значење места где се деца обучавају. Насупрот њој, реч школа није забележена у српским средњовековним писаним споменицима. Појам учење, како га ми данас схватамо, крио се у синтагмама „учити књигам“, „учити светим књигам“, „учити грамоту“ или „учити дети“, односно „учити отроке“. У оновременим текстовима глаголи „поучити“ и „научити“ користе се у истом општем значењу који има и глагол учити. Премда реч „настава“ у модерном значењу као таква не постоји у средњем веку, ипак има своје корене у речима „наставити“, што значи показати пут, односно упутити, и „наставник“ или „наставитељ“, у значењу онај који показује пут, али у смислу исправног пута хришћанског живота, односно моралног усмерења. И термин „васпитање“ има средњовековне корене, али у првенственом значењу храњења или отхрањивања, а каткад и одгоја и поучавања. Средњовековне корене има и важна реч „просветити“ из које, пак, потичу термини „просвета“ и „просветитељ“. Просветитељи су углавном заслужни за ширење светлости вере, па се на тај начин пише о светом Сави и Стефану Немањи.¹⁸

Упркос постојању поменутих речи – учити, наставити, васпитати, просветити – није постојао један општији и апстрактнији термин као што је „ученост“ или „васпитаност“. Истина, помиње се реч „наук“, али је она прилично удаљена од каснијег значења речи „наука“ и пре свега се односи на моралну поуку, а „художник“ је зналац или научник, а не, како би се очекивало, уметник. Класична грчка реч „paideia“, из које ће бити изведен назив за педагошку науку, среће се у српским текстовима под именом

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid, стр. 13-15, стр. 56.

„наказание“. У њеној основи је глагол „казати“ и свакако је треба разликовати од истоветне речи у значењу казна. Ученим средњовековним Србима није био непознат ни термин „метода“, а његов значењски еквивалент била је реч „кзнство“.¹⁹

Делатност Константина Костенечког вишеструко је значајна за српску средњовековну књижевност, за српски језик, као и за многе друге области које се тичу народног и државног живота у доба деспота Стефана Лазаревића. Његово дело Сказаније о писменех по много чему заузима посебно место.²⁰

Константин Костенечки назван и Философ због своје учености, дошао је у Србију на позив деспота Стефана Лазаревића негде између 1410. и 1413. године. Деспот му поверава многе важне мисије, од дипломатских до оних које се тичу реформе српског језика и српског правописа. Константин за читав подухват, који се тиче ортографско-графичке и језичке реформе српског језика има Деспотово изричито одобрење и наредбу, што и сам помиње у својим делима.

Константин је рођен у месту Костенец, због чега је и назван Костенечки, које се налазило недалеко од познатог Бачковског манастира, у коме је боравио знаменити бугарски патријарх Јефтимије. Највероватније је своја знања стицао баш у том важном средишту тадашње бугарске државе. Патријарх Јефтимије је био присталица исихаста и сам је руководио реформом бугарског језика, која је обухватала и пречишћавање превода и преписа црквених и богослужбених дела/рукописа. Права вера захтева и правилно исповедање, правилно писање. У Сказанију Константин говори, да је био

¹⁹ Ibid.

²⁰ О Константину Костенечком је на српском језику највише радова објавила Гордана Јовановић: Константин Филозоф, Повест о словима (Сказаније о писменех); Житије деспота Стефана Лазаревића, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига једанаеста. Приредила Проф. др Гордана Јовановић, Београд, 1989, ---. Погледи Константина Филозофа на српски језик и српску књижевност, Научни састанак слависта у Вукове дане, 34/1, Београд, 2005, стр. 17–23, ---. Константин Философ (Константин Костенечки) и доба деспота Стефана Лазаревића, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 65, Wien 2006, стр. 71–76, ---. „Сказаније о писменех“ Константина Костенечког (Константина Филозофа) – значајан споменик српске средњовековне писмености, у: Зборник матице српске за славистику, Нови Сад 2008, стр. 129–138, ---. „Сказаније о писменех“ („Повест о словима“) Константина Филозофа (Константина Костенечког) — важан извор за изучавање српске историје 15. века; Пад српске деспотовине 1459. године (Научни скупови САНУ, књига СХХХIV, Одељење историјских наука, књига 32), Београд, 2011, стр. 15–24, ---. Васељенски сабори у „Сказанију о писменех“ Константина Филозофа (Константина Костенечког), у: Српска теологија данас 2012, Зборник радова четвртог годишњег симпозиона одржаног на ПБФ у Београду 25–26. маја 2012, ур. Поповић, Радомир, Београд 2013, стр. 571–578.

ученик Андроника, који је опет био ученик патријарха Јефтимија. Немамо података ко су му били родитељи, као што не знамо ни када ни како је завршио свој живот.

Дело Сказаније о писменех (Повест о словима) представља јединствен извор на основу кога можемо изводити важне закључке не само о српском језику тога доба, о српским писцима и преписивачима, већ и о деспотовој личности и многим видовима народног и црквеног живота у тадашњој српској држави.

Сказаније је настало после 1423. године и сачувало се само у једном препису из 40-тих година 17. века и налази се у Патријаршијској библиотеци. Састоји се од 40 глава, а почетно слово сваке главе сачињава акростих који гласи: самодржавноме деспоту Стефану раб Константин. Словенска азбука је имала 38 слова, а Константин, како би дошао до броја 40, додаје још два слова – носна вокала (јуса), за која каже да су бугарска а не српска.

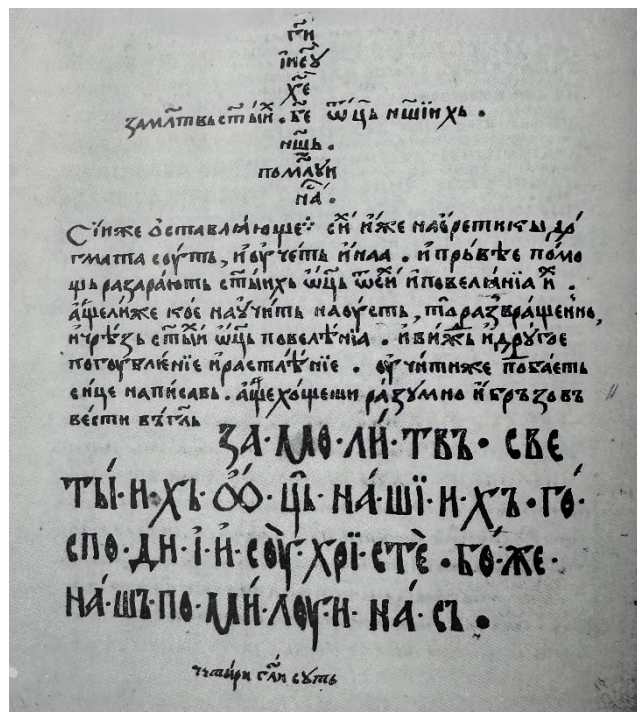
Главна питања која се покрећу у овоме делу су: зашто треба реформисати дотадашњи српски правопис и извршити ревизију богослужбених књига, шта српски писци и преписивачи треба да знају како би све оно што напишу довели у склад са правим учењем, односно учењем православне Цркве, како настају јереси ако се ово пренебрегне, зашто таквом раду треба да буде узор оно што је урадио патријарх Јефтимије у Бугарској и како треба децу описмењивати и учити их хришћанским молитвама.

Сказаније о писменех се могу посматрати као први педагошки приручник намењен школама у Србији, како примећује Гордана Јовановић.²¹ Неке главе изричито су тако и насловљене, нпр. Како да учимо децу (гл. 19), Како да се учи молитва „Цару небески“ (гл. 21), Како да се учи молитва „Свети Боже“ (гл. 22) итд. У овим главама Константин даје поуке учитељима како треба да уче децу најважнијим хришћанским молитвама и уз њих даје и богословска објашњења, која учитељи треба да знају како би били у стању да деци дају правилна тумачења.

Пошто деца науче слова, одмах треба да на првом месту науче – За молитву светих отаца наших, за коју Константин каже, да је била написана у облику Крста у Законоправиљу Св. Саве и да је та молитва крстолико оружје, којим се сва зла и све јереси

²¹ Јовановић, Гордана, „Сказаније о писменех“ Константина Костенечког (Константина Философа) – значајан споменик српске средњовековне писмености, у: Зборник матице српске за славистику, Нови Сад 2008, стр. 132.

искорењују. Она је била написна тако, да по вертикалној линији стоји: Господе Исусе Христе, Боже наш, помилуј нас, а по хоризонталној: За молитву светих отаца наших. Овако написан текст заиста образује крст.

Рукопис Сказанија о писменех лист 38а

Константин је захтевао тачно и брижљиво преписивање и превођење богослужбених књига, имајући стално на уму право одосно православно учење и борити се против оних „који бране да се изађе на прави пут“. Кварење књига дакле, повлачи за собом јерес.

То је време и борбе исихазма за праву и истиниту веру, духовног покрета, коме је припадао и бугарски патријарх Јефтимије, Константинов духовни учитељ. Јефтимије је лично редиговао важне богослужбене књиге – Литургију св. Јована Златоустог и св. Василија Великог и тиме нагласио важност исправљања књига, које су се услед многих редиговања и преписивања временом искварили. Јер за исправан хришћански живот, неопходно је потребно и правилно/чисто исповедање вере. Руководећи се његовим узором и Константин оснива у манастиру Манасији и вероватно и у Београду књижевни

и преписивачки центар, који има велики углед у словенском свету, а рукописне књиге настале у њему именују се књиге ресавског извода.²²

Култ књиге темељио се у средњем веку на два чиниоца: на дивљењу Библији као писмено утврђеној „речи Божјој“ и на поштовању алфавита као стецишта неисказаних тајни. У таквој атмосфери ствара се, пише, умножава и чита средњевековна књига. У атмосфери у којој се не прави битна разлика између писца и писара, у којој ауторство у данашњем смислу речи не постоји и у којој све наткриљује „надтекстуални“ карактер Светог Писма и врховни ауторитет Логоса.²³

По ономе што је сачувано, могли бисмо закључити, да су се у средњем веку највише писале богослужбене књиге и оне са теолошком садржином. Свака Црква, манастир, морали су поседовати изванредан број одређених књига, које су биле неопходне за богослужење. Манастирским типичима, нпр. Хиландарским и Карејским то је било и прописано.

Велики број преписивача били су монаси, јер је преписивање књига важило као својеврсни монашки подвиг. Задивљујућа је чињеница, да су српске књиге тако настајале и у манастиру на Синају, где су писане углавном богослужбене књиге, дакле оно што је било потребно за обављање службе Божије и за потпуни живот једне монашке заједнице.²⁴

Књиге су поседовали свештеници, државни чиновници, властела и, наравно, владари. У том смислу је позната активност деспота Стефана Лазаревића на окупљању добрих преписивача, махом са Свете Горе, који су за њега преписивали велики број кодекса и за кога знамо да је поседовао богату библиотеку. Сачувано је највише од двадесет рукописних књига са својеврсним екслибрисом: „Сија књига благочастиваго господина деспота Стефана“. У његовој збирци налазила се и Лествица св. Јована Лествичника.²⁵

²² Ibid, стр. 135.

²³ Шпадијер, Ирена, Живот са књигом, у: Приватни живот у српским земљама средњег века, приредиле Смиља Марјановић Душанић и Даница Поповић, Београд 2004, стр. 448.

²⁴ Ibid, стр. 458-460.

²⁵ Ibid, стр. 463-464, опширније о томе: Деспот Стефан Лазаревић, Књижевни радови, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1979, стр. 77-98.

У средњовековној Србији веома су уважавани стицање знања из књига, образовање и ученост, па се у биографијама владара и црквених великодостојника често наглашавало обучавање „светим књигама“ које су им родитељи обезбедили. Оно је било неопходна припрема за касније захтевне владалачке и свештеничке дужности. У средњовековним српским биографијама, готово као нека врста „општег места“, може се прочитати како је потоњи светитељ одмалена био наклоњен књигама и учењу, што значи да је био у складу са хришћанским узорима. Тако, хиландарски монах Теодосије у другој половини 13. века бележи како је Стефан Немања своје синове и кћери научио „светим књигама и благим обичајима“. Његов старији савременик, монах Доментијан, истиче да су Растка, потоњег Светог Саву, родитељи „научили светим књигама“ и како су га васпитавали у „великој љубави, благоверју и чистоти“, а да је њихов најмлађи син у учењу постигао изванредан успех. Архиепископ Данило II је оставио сведочанство како се на двору краља Уроша I бринуло о образовању те се за његовог сина Драгутина каже: „И дадоше га родитељи његови на учење светих и божаствених књига и њих брзо научи вешто и разумно наслађујући се добрим и красним речима њиховим“. Сличне податке, на пример, можемо срести и у биографијама српских светитеља као што су испосник Петар Коришки, архиепископ Јевстатије I (1279–1286), архиепископ Данило II и архиепископ Максим.²⁶

Веома мало се зна о методама и наставној пракси српских средњовековних школа. Није лако одговорити ни на једноставно питање о томе у ком су узрасту деца започињала учење. Изгледа да су одлуку доносили родитељи. За Петра Коришког се каже да су га отац и мајка дали „учити се књигам“ када је довољно ојачао. Сва је прилика да је учитељ дете прихватао на основу договора и погодбе са родитељима. Разборито је претпоставити да су ученици у средњем веку били старији него што се обично мисли, што значи да полазници нису обавезно били истог узраста, а то је, опет, подразумевало неуједначено знање у групи са којом је учитељ радио. У оно време није постојао ни школски календар са прецизно утврђеним почетком и завршетком рада.²⁷

²⁶ Радић, Радивој, Школство и образовање у средњовековној Србији, стр. 58-59.

²⁷ Ibid, стр. 62.

1.2. Циљ истраживања

Сказаније о писменех је дело од изузетног значаја, јер се сматра првим српским средњовековим педагошким приручником.

Главе 18-30 нису преведене на савремени српски језик, пошто обрађују теолошку тематику, те их филолози нису ни преводили ни тумачили. Приказом тих глава, њиховим преводом и објашњењем, показате се хришћански, црквени темељи средњовековног образовно-васпитног процеса и рада са децом код Срба. Тиме се потврђује вековно искуство Цркве, да су образовање и васпитање неодвојиви од црквеног живота и молитве и нису само пуко скупљање неких знања.

Црква је у Литургији кроз све промене и историјска збивања остала оно што је била, и у Литургији она увек изнова постаје оно што треба да буде. Литургија је мерило целокупног историјског живота и деловања Цркве, па самим тим и мерило сваког учења, сваке катихезе. Она је и насјавршенија поука, катихеза, која не само што васпитава и просветљује, већ и храни Христом, истинским Хлебом живота. Васпитавати значи хранити Христом за вечност.

Константин Костенечки захтева, да деца као прву науче молитву - За молитву светих отаца наших. Господе Исусе Христе, Боже наш, помилуј нас – што нам сведочи, да је Исусова молитва у васпитном процесу заузимала централно место. Његов рад представља збир свих оних искустава и сазнања о васпитању и образовању човека, почев од његових најранијих узраста, и могу се довести у везу са исихазмом, јер су непосредни плод исихастичког схватања и поимања значаја и доприноса молитве у целокупном развоју и спасењу човека. Потврђује се, да је молитвено-богослужбени живот у Цркви основ човековог живота и свих његових делатности.

2. Основне хипотезе

Показаће се хришћански, црквени темељи средњовековног образовно-васпитног процеса и рада са децом код Срба. Тиме се потврђује вековно искуство Цркве, да су образовање и васпитање неодвојиви од црквеног живота и молитве.

Константин Костенечки захтева, да деца као прву науче молитву - За молитву светих отаца наших. Господе Исусе Христе, Боже наш, помилуј нас – што нам сведочи,

да је Исусова молитва у васпитном процесу заузимала централно место. Потврђује се, да је молитвено-богослужбени живот у Цркви основ човековог живота и свих његових делатности.

Значај правописне реформе Константина Костенечког за исправљање постојећих богослужбених књига је заправо и борба за праву и чисту веру, чије је исправно исповедање могуће само из исправљених, тачно исписаних (црквених) књига. Тиме се показује несумњив утицај исихазма, познатог богословско-теолошког покрета, који свој пуни израз налази у позном византијском периоду у личности Св. Григорија Паламе и његовог истомишљеника у пределима Парорије (данашње Бугарске) Св. Григорија Синаита.

3. Методе истраживања

Приликом израде рада биће коришћен индуктивни метод, где ће се на основу прикупљених података формулисати одређене хипотезе. Васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века биће представљени на темељу анализе конкретног и појединачног примера – дела Сказаније о писменех.

Постигнути резултати и постављене хипотезе биће проверени кроз све прикупљене релевантне податке, чиме долазимо и до дедуктивне методе, која ће такође бити коришћена у састављању рада.

Методом анализе представиће се педагошка правила Константина Костенечког, која су заснована на молитви, конкретно на Исусовој молитви, која је у васпитном процесу заузимала централно место.

Методе синтезе и компарације ће нам показати рецепцију васпитних мотива из библијске и светоотачке баштине, упоређујући их са познатим византијским предлошкама. Ту ће бити посебно наглашен присутан богословско-педагошки аспект у Србији позног средњег века.

4. Значај истраживања

Поједине главе дела Сказаније о писменех због свог теолошког приступа и тематике нису још преведене на савремени српски језик, нити им се посветила пажња и значај, које оне свакако заслужују и који им припадају. Повезаност и утицај црквених/хришћанских принципа у свакодневном животом, нарочито у васпитавању и образовању биће расветљен помоћу једног конкретног примера – дела Сказаније о писменех. На тај начин потврдиће се хришћански темељи средњовековног образовно-васпитног процеса код Срба.

Овако постављена проблематика није систематски обрађивана у српским богословским круговима и може допринети развоју православне хришћанске катихетике.

5. Прелиминарна структура рада

Резиме на српском, енглеском и немачком

Садржај

Списак скраћеница

Увод

1. Образовање и васпитање – основни појмови

2. Библијски основи васпитања и образовања

3. Светоотачки погледи на васпитање

4. Васпитање и образовање у Византији

5. Васпитање и образовање, школе у средњовековној Србији

5.1. Значај и поимање књиге у средњем веку

5.2. Стара српска књижевност у светлости васпитања и образовања

6. Константин Костенечки и његово време

6.1. Историјски оквири

6.2. Утицај и значај исихазма на целокупан живот и свест

6.3. Деспот Стефан Лазаревић као покровитељ и заштитиник књижевника, уметника, научника

6.4. Деловање и значај Константина Костенечког

7. Васпитање и образовање у Сказаније о писменех

7.1. Приказ са преводом глава 18-30

7.2. Теолошки приступ приказу значаја глава 18-30

8. Богословско-педагошки аспекти васпитања у Сказанију

9. Закључак

10. Прилози / Библиографија

5.1. Композиција рада

Планирано је да се рад састоји из следећих 10 делова: резимеа на српском, енглеском и немачком, садржаја, списка скраћеница, увода, осам поглавља, закључка и библиографије подељене на изворе и литературу.

Увод би подразумевао кратко представљање важности теме, пресек дотадашњег истраживања, истицање циљева и основних хипотеза, као и методолошку усмереност студије са основним истраживачким питањима и планираном структуром рада.

Прво поглавље носило би назив *Образовање и васпитање – основни појмови*. У средњовековној Србији, образовање и васпитање били су уско повезани са црквом и вером. Иако образовање није било доступно свима као данас, они који су били образовани имали су велики утицај на друштво. Образовање је било средство за духовно уздизање али и за очување српског идентитета и културе. Деца су васпитавана у духу хришћанске вере, послушности и морала а у племићким породицама се неговало и витешко васпитање.

Назив другог поглавља гласи *Библијски основи васпитања и образовања*. Хришћанско васпитање и образовање представљају обнову и развој Божијег образа у човеку. То је процес у коме човек све више личи на свог Творца, открива своје истинско

достојанство и непрестано духовно напредује. У сусрету са Богом, човек се преображава – он се духовно храни, узраста и обожује, учествујући у Божанским, нествореним енергијама. Очовечењем Христа, дата нам је могућност да постанемо слични Богу – то јест, да се обожимо. Управо је то најдубљи циљ и смисао како човековог постојања тако и хришћанског васпитања и образовања. У Библији налазимо примере важности задате теме: „Учи дијете према путу којим ће ићи, па неће одступити од њега ни кад остари“ ПрС 22,6 и „И ви очеви, не раздражујте дјецу своју, него их подижите у васпитању и науци Господњој“ Еф 6,4.

Треће поглавље - *Светоотачки погледи на васпитање* ће изнети став Светих Отаца о васпитању, које је пре свега духовно узрастање човека у Христу. Циљ васпитања је обнова палог човека, његов лични подвиг кроз унутрашњу борбу са страстима и гресима и најзад обожење – сједињење са Богом. Након човековог пада у грех, Бог преузима улогу васпитача. Његов циљ је да човека спасе од греха и његових последица. Да би човек учествовао у том спасењу, потребно је да прихвати Божију педагогију и активно се подвизава у свом духовном животу.

У четвртном поглављу ће као пример и предлог бити изостављена Византија, где ће се компаративном методом приказати сличности и разлике васпитно-образовног процеса, његовог схватања и перцепције у друштву. Византијско друштво је формирало образовне институције уз снажан утицај цркве и манастира, и оставило трајан утицај на суседне православне земље.

Пето поглавље под називом *Васпитање и образовање, школе у средњовековној Србији* говориће о реализацији истих у свакодневном животу код Срба. Учење је обухватало црквенословенски језик, читање и писање, као и учење Светог Писма и богослужбених текстова. Велика пажња се поклањала преписивању књига, јер још нису постојале штампарије. Преписивачи су били веома поштовани, а рукописи су често били богато украшени минијатурама. Црква и породица су били главни васпитачи.

Шесто поглавље носи назив *Константин Костенечки и његово време* и у поднасловима биће обухваћене следеће теме: Историјски оквири, Утицај и значај исихазма на целокупан живот и свест, Деспот Стефан Лазаревић као покровитељ и заштитник књижевника, уметника, научника и најзад Деловање и значај Константина Костенечког. Период живота и деловања Константина Костенечког и деспота Стефана Лазаревића обележен је догађајима након Косовске битке и мученичке погибије светог

кнеза Лазара. Иако је Србија у политичком смислу била у вазалном положају према Османском царству и Угарској, тај период је у духовном погледу био време значајне обнове и унутрашњег препорода, који је започео још за живота светог кнеза Лазара. Тај духовни процват у великој мери је повезан са утицајем исихастичког покрета, који је достигао свој врхунац у 14. веку, пре свега кроз дело и учење Светог Григорија Паламе. Делатност Константина Костенечког вишеструко је значајна за српску средњовековну књижевност, за српски језик, као и за многе друге области које се тичу народног и државног живота у доба деспота Стефана Лазаревића. Његово дело Сказаније о писменех по много чему заузима посебно место.

Седмо поглавље - *Васпитање и образовање у Сказаније о писменех*, ће садржати приказ са преводом одређених глава (18-30), које су релевантне за задату тему. Посебно ће бити наглашен теолошки приступ приказу значаја изостављених глава.

Осмо поглавље носи назив *Богословско-педагошки аспекти васпитања у Сказанију*. Дело Сказаније о писменех (Повест о словима) представља јединствен извор на основу кога можемо изводити важне закључке не само о српском језику тога доба, о српским писцима и преписивачима, већ и о деспотовој личности и многим видовима народног и црквеног живота у тадашњој српској држави. Сказаније о писменех се могу посматрати као први педагошки приручник намењен школама у Србији, како примећује Гордана Јовановић. Неке главе изричито су тако и насловљене, нпр. Како да учимо децу (гл. 19), Како да се учи молитва „Цару небески“ (гл. 21), Како да се учи молитва „Свети Боже“ (гл. 22) итд. У овим главама Константин даје поуке учитељима како треба да уче децу најважнијим хришћанским молитвама и уз њих даје и богословска објашњења, која учитељи треба да знају како би били у стању да деци дају правилна тумачења.

У закључку ћемо обједињено и објективно сагледати претходно спроведене анализе и покушати да потврдимо претходно постављене хипотезе. Следе прилози и библиографија релевантне литературе.

6. Библиографија

6.1. Извори

Деспот Стефан Лазаревић, Књижевни радови, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд 1979.

Јагић, Ватрослав, Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића, деспота српскога / по двјема српско-словенским рукописима изновице издао Ватрослав Јагић, Фототипско изд. из 1875. приредио Ђорђе Трифуновић, Горњи Милановац 2004.

Константин Филозоф, Повест о словима (Сказаније о писменех); Житије деспота Стефана Лазаревића, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига једанаеста. Приредила Проф. др Гордана Јовановић, Београд, 1989.

Куев, Куйо / Петков, Георги, Събрани съчинения на Константин Костенечки, Изследване и текст, БАН, София 1985.

Теодосије Хиландарац, Живот Светога Саве, издање Ђуре Даничића, приредио и предговор написао Ђорђе Трифуновић, Београд 1973.

Шест писаца XIV века, избор, данашња језичка верзија и редакција Димитрије Богдановић, Београд 1986.

6.2. Литература

а) Дела писана ћирилицом

Аверинцев, Сергей Сергеевич, Поетика рановизантијске књижевности, Београд 1982.

Благојевић, Милош: Србија у доба Немањића: од кнежевине до царства: 1168–1371, Београд 1989.

Благојевић, Милош, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004.

Благојевић, Милош / Медаковић, Дејан, Историја српске државности. Књ. 1, Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције, Нови Сад 2000.

Богдановић, Димитрије, Измирење српске и византијске цркве, у: О кнезу Лазару, Београд–Крушевац, 1975, стр. 81–91.

Богдановић, Димитрије, Историја старе српске књижевности, Београд 1991.

Богдановић, Димитрије, Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1997.

Бодрожић, Ђуро, Национални мотиви у старој српској књижевности, у: Национални интерес, Год. XIII, vol. 29, бр. 2/2017, стр. 11-30.

Бубало, Ђорђе, Писана реч у свакодневном животу, у: Приватни живот у српским земљама средњег века, приредиле Смиља Марјановић Душанић и Даница Поповић, Београд 2004, стр. 471–492.

Веселиновић, Андрија, Образовање у средњовековној Србији, у: Образовање код Срба кроз векове, Зборник радова књ. 21, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крстић, Тодор Живковић, Београд 2003, стр. 9-19.

Веселиновић, Андрија, Држава српских деспота, Београд 2006.

Грујић, Радослав, „Школе и манастири у средњовековној Србији“, Гласник Скопског научног друштва 3 (1928), стр. 43-50.

Деретић, Јован, Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње, Београд 1996.

Ђурић, Војислав Ј. ур.: Зборник радова са међународног скупа Сава Немањић – Свети Сава, Историја и предање, Београд: САНУ, 1979.

Између љубави и себичности: како васпитати дете у савременом свету, зборник, Димитријевић, Владимир, Србуљ, Јован, прир., Београд 2005.

Илић, Јордан, Српске школе у доба Немањића, у: Гласник. Службени лист Српске православне цркве 27 (1946), стр. 175–181.

Историја школа и образовања код Срба: зборник, Београд, Историјски музеј СР Србије, 1974.

Историја српског народа, књ. II. Доба борби за очување и обнову, 1371–1537, Београд 1982.

Јевтић, Атанасије, Прологомена за исихастичку гносеологију, у: Духовност православља, Београд 1990, стр. 112-170.

Јовановић, Гордана, Погледи Константина Филозофа на српски језик и српску књижевност, Научни састанак слависта у Вукове дане, 34/1, Београд, 2005, стр. 17–23.

Јовановић, Гордана, Константин Философ (Константин Костенечки) и доба деспота Стефана Лазаревића, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 65, Wien 2006, стр. 71–76.

Јовановић, Гордана, „Сказаније о писменех“ Константина Костенечког (Константина Филозофа) – значајан споменик српске средњовековне писмености, у: Зборник матице српске за славистику, Нови Сад 2008, стр. 129-138.

Јовановић, Гордана, „Сказаније о писменех“ („Повест о словима“) Константина Филозофа (Константина Костенечког) — важан извор за изучавање српске историје 15. века; Пад српске деспотовине 1459. године (Научни скупови САНУ, књига CXXXIV, Одељење историјских наука, књига 32), Београд, 2011, стр. 15–24.

Јовановић, Гордана, Васељенски сабори у „Сказанију о писменех“ Константина Филозофа (Константина Костенечког), у: Српска теологија данас 2012, Зборник радова четвртог годишњег симпозиона одржаног на ПБФ у Београду 25-26. маја 2012, ур. Поповић, Радомир, Београд 2013, стр. 571-578.

Јовановић-Стипчевић, Биљана, Обнављање књижевног језика уочи пропасти српских земаља, у: О кнезу Лазару: научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975, стр. 278-287.

Јовановић-Стипчевић, Биљана, Поетски израз и писари моравског периода, у: Библиотекар: орган Друштва библиотекара НР Србије, Год. 20, св. 5, 1968, стр. 461-481.

Калић, Јованка, Европа и Срби. Средњи век, Београд 2006.

Калић, Јованка, Деспот Стефан и Византија, у: Зборник радова Византолошког института XLIII, Београд 2006, стр. 31–40.

Кашанин, Милан, Српска књижевност у средњем веку, Београд 1990.

Лазаревић, Јован / Ранковић, Зоран, Жанр посланице у школском програму са освртом на Слово љубве деспота Стефана, у: XII научни скуп Средњи век у српској

науци, историји, књижевности и уметности, Деспотовац-Манасија, 20. август 2021. године : [у оквиру манифестације] XXIX дани српскога духовног преображења, Београд 2022, стр. 29-37.

Лоски, Владимир, Мистична теологија Источне Цркве, превео Зоран Богданов, Вршац 1995.

Мајендорф, Јован, Свети Григорије Палама и православна мистика, превео Јован Олбина, Крагујевац 1985.

Максимовић, Љубомир, Византијски свет и Срби, Београд 2008.

Марјановић Душанић, Смиља и Поповић, Даница, приредиле: Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004.

Михаљчић, Раде, Крај Српског царства, Београд 1975.

Михаљчић, Раде, Лазар Хребелјановић, историја, култ, предање, Београд, 2001.

Острогорски, Георгије, Историја Византије, Београд 1969.

Острогорски, Георгије, Византија и Словени, Београд 1970.

Острогорски, Георгије, Светогорски исихасти и њихови противници, у: Сабрана дела, О веровањима и схватањима Византинаца, Књ. 5, Београд 1970, стр. 203-223.

Образовање код Срба кроз векове, Зборник радова књ. 21, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крестић, Тодор Живковић, Београд 2003.

Поповић, Павле, Преглед српске књижевности, Београд 1921.

Православље и мистика светлости (Зборник о Св. Григорију Палами), ур. Србуљ, Јован, Београд 2003.

Православна ризница о браку и породици, зборник, Димитријевић, Владимир, прир., Београд 1998.

Пурковић, Миодраг Ал., Кнез и деспот Стефан Лазаревић, Београд, 1978.

Радић, Радивој, Школство и образовање у средњовековној Србији, у: Читалиште. Научни часопис за теорију и праксу библиотекарства, Панчево 2022, бр. 40, стр. 51-68.

Радовић, Митрополит Амфилохије, Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993.

Радовић, Амфилохије, Исихазам као освајање унутарњих простора, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 211-220.

Радовић, Амфилохије, Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века, у: Основи православног васпитања, Врњачка Бања 1993, стр. 275-316.

Радовић, Амфилохије, Тајна Свете Тројице по светом Григорију Палами, Манастир Острог 2006.

Радочић, Ђорђе Сп., Развојни лук старе српске књижевности, Нови Сад 1962.

Радочић, Ђорђе Сп., Творци и дела старе српске књижевности, Титоград 1963.

Радосављевић, Јован, Исихазам, у: Теолошки погледи, Београд 1985, год. XVII, бр. 1-3, стр. 1-51.

Ранковић, Зоран, Белешке о Лазаревићима у историографским изворима рукописне збирке библиотеке Српске Патријаршије у Београду, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / XIV Научни скуп, Деспотовац-Манасија, 19-20. август 2023, [у оквиру манифестације] XXXI Дани српскога духовног преображења, Деспотовац, Београд 2024, стр. 131-149.

Рудић, Др. Срђан, ур., Историјски институт, *Studia Historica Collecta*, Књ. 7, Србија и медитерански свет у позном средњем веку, одабрани радови Руже Ћук, Београд 2019.

Српска православна црква 1219–1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности, Београд: Свети архијерејски свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1969.

Татакис, Василије, Историја византијске философије, Никшић 1996.

Тахиаос, Антоније Емил, Исихазам у доба кнеза Лазара, у: О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд, Крушевац, 1975, стр. 93-103.

Тахиаос, Антоније Емил, Исихастички-тиховатељски покрет у последњим деценијама XIV века, у: Теолошки погледи бр. 3, 1975, стр. 161-174.

Трифуновић, Ђорђе, Писац и преводилац инок Исаија, Крушевац 1980.

Трифуновић, Ђорђе, Стара српска књижевност, Београд 1995².

Трифуновић, Ђорђе, Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, 2. допуњено издање, Београд 1990.

Ћирковић, Сима, Православна црква у средњовековној српској држави, у: Српска православна црква 1219–1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности, Београд 1969, стр. 35-51.

Ћирковић, Сима, Писменост и образовање у средњовековној Србији, у: Историја школа и образовања код Срба, зборник, Едиб Хасанагић, ур., Београд, 1974, стр. 9-30.

Ћирковић, Сима, Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана, прир. Властимир Ђокић, Београд 1997.

Ћирковић, Сима / Михаљчић, Раде, прир., Лексикон српског средњег века, Београд 1999.

Хурожиј, Сергеј Сергејевич, Диптих о тиховању: аскетско учење о човеку у богословском и филозофском тумачењу, превео Мирослав Ивановић, Београд 2002.

Шестун, Георгий Владимирович, Православна педагогија: онтолошке и историјско-теоријске основе педагогије православне цивилизације, са руског превели Јелена и Иван Недић, 4. исправљено и допуњено изд., Београд; Крагујевац 2013.

Шпадијер, Ирена, Живот са књигом, у: Приватни живот у српским земљама средњег века, приредиле Смиља Марјановић Душанић и Даница Поповић, Београд 2004, стр. 447- 470.

б) *Dela pisana latinicom*

Beck, Hans-Georg, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich (= Handbuch der Altertumswissenschaft. Abteilung 12: Byzantinisches Handbuch. Teil 2, Band 1), München 1959.

Beck, Hans-Georg, Handbuch der Altertumswissenschaft., Byzantinisches Handbuch. Band XII,2.3: Geschichte der byzantinischen Volksliteratur, München 1971.

Beck, Hans Georg, Das byzantinische Jahrtausend, München 1978.

Beck, Hans-Georg, Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich, Göttingen 1980.

Beyer, Hans-Veit, Die Lichtlehre der Mönche des 14. und des 4. Jahrhunderts, erörtert am Beispiel des Gregorios Sinaites, des Evagrios Pontikos und des Ps.-Makarios/Symeon, in Jhb. Öst. Byz. 31/2 (1981), S. 473-512.

Breje, Luj, Vizantijska civilizacija, prevela Ivanka Nikolajević, Beograd 1976.

Callistus Xanthopoulos, Die Gottesschau im palamitischen Hesychasmus, ein Handbuch der spätbyzantinischen Mystik, eingeleitet und übersetzt von A. M. Ammann S. J., 3 Aufl. Würzburg 1986.

Dahme, Klaus, Byzantinische Mystik: ein Textbuch aus der "Philokalia" 1,2, Salzburg 1989-1995.

Dyckhoff, Peter, Das Ruhegebet, München 1995.

Grabinger, Peter, Der Hesychasmus, München 1972.

Hisamatsu, Eiji, Gregorios Sinaites als Lehrer des Gebetes, Münster 1994.

Každan, Aleksandr P., A history of Byzantine literature, Athen 2006.

Kirche und Bildung: Herausforderungen, Grundsätze und Perspektiven evangelischer Bildungsverantwortung und kirchlichen Bildungshandelns. Eine Orientierungshilfe des Rates der evangelischen Kirche in Deutschland (EKD) 2010.

Mango, Siril, priredio, Oksfordska istorija Vizantije, preveli Maša Miloradović, Predrag J. Marković, Beograd 2004.

Prilozi Za Istoriju Srpske Obrazovanosti Zbornik Radova: Obrazovanje kod Srba kroz vekove, ZUNS, Društvo Istoričara Srbije, Istorijski Institut, Beograd 2003.

Podskalsky, Gerhard, Theologie und Philosophie in Byzanz: Der Streit um die theologische Methodik in der spätbyzantinischen Geistesgeschichte (14./15. Jh.), seine systematischen Grundlagen und seine historische Entwicklung, Berlin, Boston 2020.

Podskalsky, Gerhard, Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865-1459, München 2000.

Poljkovska, Margarita, Čakalova, Aleksandra: Život i običaji u Vizantijskom društvu, Beograd 2003.

Ware, Kallistos, Der Aufstieg zu Gott, Freiburg 1983.

Ware, Kallistos, Hinführung zum Herzensgebet, Freiburg 1992.

Wendebourg, Dorothea, Geist oder Energie. Zur Frage der innergöttlichen Verankerung des christlichen Lebens in der byzantinischen Theologie, München 1980.

Wendebourg, Dorothea, Gregorios Palamas , München 1981.

ИЗЈАВА

Ја, доле потписани Дамјан Почуча изјављујем, да предложеној тему „Сказаније о писмених Константина Костенечког и васпитно-образовни процеси у Србији позног средњег века: богословски аспект“ нисам пријавио на другој високошколској установи у земљи или иностранству.

У Београду, 11.09.2025

(Дамјан Почуча)